

KÖNYVSZEMLE

Pacatus dicsőítő beszéde Theodosius császárhoz. Fordította, jegyzetekkel ellátta, a bevezetést és a kísérő tanulmányt írta Székely Melinda. Szeged – Budapest, Martin Opitz, é. n. (2019).

Egy kevésbé közismert szerző kevésbé közismert művét tette könnyen elérhetővé Székely Melinda (a továbbiakban: Sz. M.). A *Panegyrici Latini* IV. századi dicshimnuszgyűjteményének utolsó, Theodosius császárhoz szóló darabjáról van szó, mely 47 caputban tartalmazza a császár mértéken felüli dicsőítését, de azonközben rendkívül sok történeti tény és adatot is. Már ez önmagában is indokoltá teszi, hogy egy késő antik történelemmel foglalkozó kutató elmerüljön tanulmányozásában. Sz. M. ezt több éve teszi is, erre vallanak a már korábban megjelent fordításrészletek folyóiratokban (*Ókor*, *Antik Tanulmányok*, *Aetas*) és szöveggyűjteményekben (*Késő római szöveggyűjtemény*). Ezek után várható volt, hogy sor kerül a teljes mű lefordítására és kommentált kiadására is.

A bevezető fejezet elének tárja a Pacatus művére vonatkozó legfontosabb tudnivalókat. A *Panegyrici Latini* 12 beszédet tartalmaz, és a IV. század végén, Galliában nyerte el végső formáját. Szerkesztője valószínűleg maga Pacatus volt. Ő a beszédét 389-ben mondta el Rómában. A birodalom létét ekkor mind külső, mind belső háborúk fenyegették. Kívülről a gótok, belülről Maximus, a nyugati társascsászár támadtak Theodosius hatalma ellen. Mindkét veszedelem eseményei visszatükröződnek Pacatus beszédében. Ezenközben a szónok több ízben kitér az általa elképzelt uralkodói ideál erényeinek megrajzolására, tehát igazi uralkodótükrörnek is tekinthető. Ezeknek a kívánalmaknak természetesen Theodosius messzemenően megfelel. Ennek az uralkodási módnak az elismerése odáig jut, hogy a köztársaságot megalapító Brutus tettének átértelmezése is bekövetkezik: nem a királyságot kellett volna felszámolni, hanem csak Tarquiniust eltávolítani. Pacatus *Panegyricus*ának bemutatása és elemzése mindössze 4 oldalra korlátozódik. Ennek a bővítése hiányolható legjobban. Itt lehetett volna kitérni leginkább a mű irodalmi értékeire, mintáira, a szerző irodalmi műveltségére, stílusára stb.

A továbbiakban képet kapunk Pacatus vallásáról. Nem kétséges, hogy a panegyricus szövege alapján pogány volt, de egy új monográfia neki tulajdonít egy eddig IX. századra datált keresztény költeményt (*De cereo paschali*), ami alapján kereszténynek kell tartanunk. A vallásában beállt változás nem volna meglepő, a IV. században sok ilyenre van példa. De ehhez azt is hozzátehetjük, hogy a panegyricus műfaja jobban megfelelt a pogány szemléletnek: a mértéken felüli dicséreteket jobban lehetett beilleszteni a pogány gondolatvilágba. Ugyanis a császár valóságos istenként jelenhet meg, aki köztünk él, így még meggyőzőbb istensége a távol lévő istenekétől. Megtudjuk továbbá a bevezetésből, hogy Pacatusra hatott a priscillianizmus, bár ennek konkrét megnyilvánulására, szöveges előfordulására nem derül fény.

Külön alfejezetet kap a bevezetőben a Magnus Maximusszal folytatott polgárháború (387–388). Ez az esemény központi szerepet kap a panegyricusban, hisz a beszéd

keletkezését közvetlenül megelőző esemény volt, amit Theodosiusnak sikerült győzedelmesen befejeznie. Nem meglepő, hogy a szónok erről a fejleményről a legnagyobb elfogultsággal beszél. Itt nyilvánulnak meg a császár hadvezéri erényei, de a legyőzött Maximusszal szemben nem gyakorol nagylelkűséget, hanem kivégezteti őt, sőt még fiát is.

A bevezetőt követi a 47 caputos beszéd fordítása. Erről azt állapíthatjuk meg, hogy gördülékény, magyaros, jól követhető stílusban készült, és szöveghű. Csak olykor figyelünk fel zavaró momentumra, mint a 14. caputban: „Ez a világ rendje, ez a világ rendje”. Első olvasásra zavarba ejtő az ismétlés, megnézve a latin szöveget azonban kiderül, hogy ott is ismétlés van, de nem teljesen ugyanúgy: „Sic est enim, sic est”. A szó szerinti fordítástól való eltávolodás nem zavaró, de a különbség kihagyása (enim) már nem mondható szerencsésnek. A fordított szöveget a latin eredeti követi, ami nem könnyíti meg az olvasó dolgát, mert mindig keresgélennie kell, ha a két szöveget össze akarja vetni. Szerencsésebb lett volna egymás mellett, párhuzamosan elhelyezni őket, még ha ez némi terjedelemlövekedéssel is járt volna.

A fordítás nehézségét illetően álljon itt egyetlen mondat példaként: „Amint a birodalom élére álltál, nem elégedtél meg a bűnök elkerülésével, hanem gondot fordítottál mások bűneinek a kijavítására is, mégpedig oly megfontoltan, hogy úgy tűnt, inkább bátorítod, mint kényszeríted őket a tisztességre; és mert – akár a Kelet hosszú ideig tartó befolyása, akár a sok császár szabadossága miatt – egyeseket annyira megfertőzött a fényűzés, hogy a feslettség meggyökeresedett szokása láthatólag nehezen tűrte az orvosszert; ezért, hogy senki ne érezze úgy, mintha jogtalanság érné, saját magadnál akartad elkezdni a szigorúságot, és a császári palota költségeinek lecsökkentésével, amely során nemcsak a túlzott kiadásokat vetetted vissza, hanem éppen csak a szükségéidnek megfelelő mértéket tartottad meg, az embereket úgy tetted jobbá, hogy ők akarták ezt, ami pedig természeténél fogva a legnehezebb feladat.” (13. caput)

A több mint fél caputnyi mondat a latin eredetiben két mondatra van tagolva az első pontosvesszőnél. Ezt meg lehetett volna tartani, bár tartalmilag a kapcsolat kétségtelenül szoros a kettő között. A latin mondat tömörsége (7 sor a magyar 10 sorral szemben) szerencsésen van feloldva rámutató szavakkal bevezetett tagmondatokkal. A bonyolult gondolatmenet alapos odafigyeléssel jól követhető a fordításban. Egy-egy esetben a szóhasználat megkérdőjelezhető, mint például az „orvosszer” helyett inkább ’gyógyszer’ lenne megfelelő. A „bátorítod” latin megfelelője, a „suadere” inkább a ’rábeszél’, ’meggyőz’ igékkel lenne fordítható, szembeállítva a kényszerítéssel.

A beszéd olvasása során tűnnek föl olyan részletek, melyek bemutatására figyelmet lehetett volna fordítani, ha a mű alaposabb irodalmi elemzésére sor került volna. Ilyen például Theodosius szülőhelyének, Hispania földjének a dicsérete (4. caput), „mely minden földnél termékenyebb”. Erről óhatatlanul az idősebb Plinius Itália földjének dicsérete és mindenek fölé helyezése juthat eszünkbe (N. H. 37, 201–202), de nála is második helyen Hispania áll. Ezek a földek nemcsak termékenyek, hanem „a legbátrabb katonákat” is adják. Ez megint továbbvezet minket Hérodotoshoz, aki szerint egy föld vagy termékeny, és akkor elpuhultak a lakói, vagy sivár, de akkor jó katonákat terem

(Perzsia). Pacatus mindezt még fokozza azzal, hogy ez a föld, azaz „Hispania [...] olyan istent adott nekünk, akit láthatunk.”

Miközben az egész beszédben Fortuna hangsúlyos szerepet kap, egy esetben mégsem játszik szerepet: „régi katonai hírnevedet, amit oly sok megpróbáltatás és fáradozás árán szereztél, nem lehet Fortunának tulajdonítani.” (8. caput)

Kedvelt irodalmi közhely volt a birodalom kiterjedésének a dicsérete. Ezt Pacatus a következőképp illusztrálja: „A hatalmad olyan helyekre hatol be, ahová még a római név is alig ért el azelőtt.” (22. caput)

Theodosius erkölcsi fölényét Maximusszal szemben Pacatus így adja elő: „veled a hűség, veled a hitszegés, veled a törvény, veled a bűn, veled az igazság, veled az igazságtalanság; veled a kímélet, tisztaság, vallásosság, veled a kegyetlenség, kéjvágy, könyörtelenség” (31. caput).

A királytükör behatóbb vizsgálatára ez és még néhány további hely (például a 40. caput) is kiváló lehetőséget kínált volna.

A kísérő tanulmány Theodosius gót politikájával foglalkozik. Ebben alaposan kifejtett képet kapunk a római–barbár kapcsolatok előzményéről, a 379–382 és 382–394 közötti gót politikáról, jóllehet ez csak érintőlegesen kapcsolódik a panegyricus szövegéhez. A vizsgálat konklúziója, hogy a hagyományos gótbarát szemlélettel szemben Sz. M. alapjában véve barbárellenesnek értékeli Theodosius politikáját. Amit értük tett, azt csak kényszerből tette, a germán „törzsek legyőzésére törekedett, vagy ha elkerülhetetlen volt a betelepítésük, akkor azt szorgalmazta, hogy legalább alávetett státuszba kerüljenek.”

A kötetet névmutató, a 383–388 közötti consulok és katonai parancsnokok listája és alapos bibliográfia zárja. A könyv nagy nyereséget jelent a késő antik római kultúra tanulmányozóinak, sokaknak elérhetővé tett egy nem könnyen fordítható latin szöveget, valamint jó stílusban lefordította egy a császárkorban kedvelt műfajnak, a panegyricusnak egyik jelentős darabját.

GESZTELYI TAMÁS

DE BTK Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszék

gesztelyi.tamas@arts.unideb.hu